
AUTOPREZENTACJE DOKTORATÓW

Ks. Jacek Froniewski, *Teologia anamnezy eucharystycznej jako pamiątki uobecniającej ofiarę Chrystusa i jej implikacje ekumeniczne*¹.

„To czyńcie na moją pamiątkę” – te słowa Jezusa wypowiedziane podczas Ostatniej Wieczerzy stały się punktem wyjścia i swoistym motywem przewodnim tej rozprawy doktorskiej. Podejmując temat: *Teologia anamnezy eucharystycznej jako pamiątki uobecniającej ofiarę Chrystusa i jej implikacje ekumeniczne*, pytamy się w tej pracy o znaczenie tych słów Jezusa, a przede wszystkim, poprzez refleksję teologiczną, szczegółowo pragniemy zgłębić rolę jednego pojęcia – pamiątki (*anamnesis*), zawartego w akcie ustanowienia Eucharystii.

Eucharystia to wielopłaszczyznowe misterium niezwykle bogate w treść. Podstawowe i organicznie połączone ze sobą wymiary sakramentu Eucharystii to: Ofiara, Obecność i Komunia. W tej pracy skupiono się tylko na ofiarnym wymiarze tego misterium, a dokładniej koncentruje się ona na roli teologicznego znaczenia terminu pamiątka (*anamnesis*) w ukazaniu związku pomiędzy dokonaną „raz na zawsze” (Hbr 10,10.12) ofiarą Chrystusa na krzyżu a Eucharystią sprawowaną przez Kościół. A zatem, wychodząc od fundamentalnego dla tej pracy zdania Jezusa „To czyńcie na moją pamiątkę”, chcemy wydobyć z niego jak najgłębszy sens słowa pamiątka (*anamnesis*), a tym samym odpowiedzieć na pytanie, jakie były intencje Jezusa, kiedy zostawiał Kościołowi polecenie anamnezy eucharystycznej. Idąc dalej, prześledzimy jak Kościół na przestrzeni swoich dziejów odczytywał to polecenie, a szczególnie jak rozumiał w nim termin pamiątka i jak teologiczna interpretacja tego terminu wpływała na teologię Eucharystii jako ofiary. Celem tej pracy jest także podjęcie szczegółowego problemu będącego konkretną implikacją tej analizy, który można sformułować w następujący sposób: jaki jest wpływ zastosowania tak rozumianego pojęcia pamiątki na postępowanie w współczesnym dialogu ekumenicznym o Eucharystii. Nieprzypadkowo rozszerzono zakres badań o aspekt ekumeniczny, gdyż problematyka Eucharystii jako ofiary w dialogu ekumenicznym zasługuje na szczególną uwagę ze względu na jej wpływ na dynamikę procesu zbliżenia ku jedności chrześcijan.

Po przedstawieniu tematu rozprawy i jej celów, możemy streścić sposób ich realizacji oraz osiągnięte wyniki. Złożoność podjętego zagadnienia obejmującego w sobie tematykę nie tylko dogmatyczną, ale i biblijną, patrystyczną, liturgiczną oraz ekumeniczną, jak i wynikające stąd bogactwo źródeł oraz opracowań spowo-

---

¹ Promotor: ks. prof. dr hab. Roman E. Rogowski; recenzenci: ks. prof. dr hab. Jerzy Lewandowski (UKSW), o. prof. dr hab. Piotr Liszka CMF (PWT Wrocław); miejsce i data obrony: PWT Wrocław 25.01.2011.

dowały, że badania poprowadzono w trzech wyraźnie wyodrębnionych etapach problemowych odpowiadających rozdziałom tej dysertacji.

Rozdział pierwszy stanowi fundamentalną bazę badań opartą na szczegółowej analizie tekstów biblijnych odnoszących się do pojęcia pamiętki. Wychodząc od nakazu „To czyńcie na moją pamiętkę” zawartego w słowach ustanowienia Eucharystii, wskazano dla występującego tu greckiego terminu *anamnesis* hebrajski ekwiwalent w Starym Testamencie w postaci słowa *zikkaron*. Wykazaliśmy, że poświadczona w języku i kulcie Starego Przymierza starotestamentalna idea pamiętki (*zikkaron*), rozumiana jako rodzaj kultycznego wspomnienia przeszłości aktualizującego w teraźniejszości zbawcze działania Boga, jest kluczem hermeneutycznym do zrozumienia polecenia Jezusa ustanawiającego anamnezę (pamiętkę) eucharystyczną. Szczególnym obrzędem kultycznym niosącym w sobie ideę pamiętki było dla Żydów święto Paschy. Jego bardzo bogata teologia w judaizmie czasów Jezusa musiała stanowić naturalne środowisko, w którym na płaszczyźnie rytualnej i teologicznej rozegrało się wydarzenie Ostatniej Wieczerzy. I właśnie drugą część tego rozdziału obejmującą analizę tekstów nowotestamentalnych, rozpoczęliśmy, po krytycznym omówieniu relacji o ustanowieniu Eucharystii, od szczegółowego uzasadnienia związku pomiędzy Paschą Starego Przymierza a Ostatnią Wieczerzą. W ten sposób uzyskano podstawę, by sądzić, że starotestamentalna idea pamiętki (*zikkaron*) przeżywana w sposób szczególny w żydowskim święcie Paschy stanowiła dla Jezusa zasadniczy punkt odniesienia, gdy swoim uczniom polecał powtarzać „na moją pamiętkę” ryt eucharystyczny ustanowiony na Ostatniej Wieczerzy. Następnie przeprowadziliśmy egzegezę tekstów o ustanowieniu Eucharystii, która wykazała, że Jezus wyraźnie nadał jej charakter ofiarny i nakazał sprawować ją jako kultyczną pamiętkę swojej ofiary dokonanej na krzyżu. W podsumowaniu pierwszego etapu naszych badań podjęliśmy próbę określenia natury anamnezy eucharystycznej w świetle tradycji biblijnej. Uwzględniając świadectwa świadomości pierwotnego Kościoła zawarte w pismach Nowego Testamentu, pokazaliśmy, że Kościół przejął i pogłębił starotestamentalną ideę pamiętki rozumianej jako kultyczne uobecnienie wydarzeń zbawczych. Nowość nowotestamentalnej teologii pamiętki (*anamnesis*) w stosunku do starotestamentalnej idei zawartej w pojęciu *zikkaron* polega przede wszystkim na jej obiektywnej skuteczności. W Eucharystii doświadczamy już zupełnie nowej jakości tej pamiętki (anamnezy) dzieła zbawczego w stosunku do Paschy żydowskiej – jest to kultyczne wspomnienie w pełni uobecniające, gdyż Chrystus zmartwychwstał i wstąpił do nieba, a więc upamiętniana rzeczywistość Jego ofiary nie jest już tylko historycznym faktem z przeszłości, ale jest także obecnością tego zbawczego wydarzenia w wieczności, czyli po prostu jest wieczną aktualnością i na tym zasadza się głęboki realizm anamnezy w liturgii eucharystycznej.

W rozdziale drugim, bazując na wynikach wypracowanej analizy biblijnej, skupiliśmy się na badaniu teologicznego znaczenia pojęcia pamiętki (anamnezy) dla interpretacji Eucharystii jako ofiary. Pierwsza część tego rozdziału ma charakter szerokiej historycznej panoramy obrazującej ewolucję nauki o ofiarnym charakterze Eucharystii, gdzie w sposób szczególny prześledziliśmy rolę biblijnej kategorii pamiętki w teologii Eucharystii i anamnezy w liturgii eucharystycznej. Fundamentalne znaczenie dla tej sekcji naszej pracy ma analiza świadectw patrystycznych, gdyż koncepcja anamnezy wypracowana przez Ojców Kościoła stanie się płaszczyzną odniesienia dla wszystkich późniejszych etapów historii teologii Eucharystii. Wykazaliśmy, że dla Ojców greckich anamneza stała się centralną ideą dla wyjaśnienia misterium Eucharystii, a szczególnie jej charakteru ofiarnego. Dopracowali oni pojęcie anamnezy transponując biblijną kategorię pamiętki na pojęcie realnego symbolu rozumianego w kategoriach filozofii platońskiej. Zwłaszcza należy tu podkreślić znaczenie nauczania św. Jana Chryzostoma, gdyż jego bogata twórczość, w której teologia Eucharystii okresu patrystycznego osiągnęła swój szczytowy punkt, wyrosła na gruncie antiocheńskiej tradycji liturgicznej, sięgającej do pierwotnych wzorców judeochrześcijańskich, przez co w rozumieniu anamnezy, mimo oparcia się na helleńskich kategoriach myślenia, utrzymano tu łączność z hebrajskim pojęciem pamiętki – *zikkaron*.

Natomiast myśl Ojców łacińskich w zakresie teologii Eucharystii, mimo stałego kontaktu z teologią Ojców greckich, powoli szła we własnym kierunku i w interesującym nas zagadnieniu sposobu wyjaśnienia relacji pomiędzy ofiarą Krzyża a ofiarą eucharystyczną, już od św. Cypriana z Kartaginy, pojawiła się tutaj tendencja do traktowania ofiary eucharystycznej jako powtórzenia ofiary Krzyża. Pomimo tego, iż w swoim szczytowym okresie – u Augustyna – zachodnia patrystyka dopracowała pojęcie sakramentu posiadającego strukturę symbolu w rozumieniu platońskim, to jednak zasadniczo Zachód chrześcijański po V wieku zaczął tracić zdolność do pojmowania pamiętki ze słów ustanowienia Eucharystii w kategoriach anamnezy ujmowanej przez pryzmat realnego symbolu i interpretował liturgię eucharystyczną jako nową ofiarę, nie na mocy anamnezy, ale przez bezpośrednie ofiarowanie darów eucharystycznych. Tutaj właśnie możemy wskazać dalekie początki późniejszego kryzysu związanego z pytaniem o tożsamość ofiary Krzyża i ofiary eucharystycznej.

Jeśli idzie o okres patrystyczny, to należy także podkreślić ogromne znaczenie kształtującej się wówczas liturgii eucharystycznej dla zachowania właściwego rozumienia pojęcia anamnezy. Anamneza stała się trwałym elementem modlitw eucharystycznych i co więcej, teksty te stale, wbrew silnej hellenizacji, niosą w sobie zaszczerpione do pierwotnych anafory elementy modlitw żydowskich z ich rozumieniem pamiętki – *zikkaron*. Od końca epoki Ojców obserwujemy ważny proces: o ile Wschód miał stałą świadomość fundamentalnej roli anamnezy w li-

turgii, to Zachód zachował ją literalnie w sensie formalnym, ale stopniowo zaczął gubić jej treść biblijną i sens teologiczny.

Proces ten w teologii zachodniej przybrał na sile od czasów kontrowersji eucharystycznych IX i XI wieku i następnie, mimo rozkwitu teologii Eucharystii w okresie scholastycznym, w późnym średniowieczu doprowadził do utrwalenia rozdzielania w nauce o Eucharystii sakramentu i ofiary, co w praktyce przyczyniło się do autonomicznego traktowania mszy jako ofiary wobec jedynej ofiary Chrystusa na krzyżu – to dramatyczne pęknięcie stało się punktem zapalnym sporów eucharystycznych wyeksponowanych przez Reformację. Jednak zarówno Reformacja, która postawiła w całej ostrości problem relacji pomiędzy jednorazową (*ephapax*) ofiarą Krzyża a ofiarą eucharystyczną, jak i Sobór Trydencki, który w odpowiedzi skonsolidował katolicką naukę o Eucharystii jako ofercie, nie potrafiły dać w tej dziedzinie w pełni zadowalającego wyjaśnienia. W gruncie rzeczy był to wynik oparcia się jedynie na średniowiecznych rozwiązaniach, które koncentrując się na zagadnieniu realnej obecności i oddzielając w nauce o Eucharystii sakrament od ofiary, straciły już łączność z patrystyczną teologią Eucharystii zbudowaną na koncepcji anamnezy. Mimo iż w teologii potrydenckiej trudno doszukiwać się już jakichkolwiek śladów rozumienia pamiętki z Jezusowych słów ustanowienia jako kultycznej anamnezy, to jednak cały czas w tym okresie, sięgając do Tomasza z Akwinu i dekretów Soboru Trydenckiego stosujących pojęcie *repraesentatio*, katolicka teologia Eucharystii zachowywała świadomość ofiarnego charakteru liturgii eucharystycznej wynikającą z powiązania jej z ofiarą Krzyża. Te intuicje teologiczne nie wystarczyły jednak do przekroczenia własnych ograniczeń w wyjaśnianiu natury ofiary eucharystycznej, aczkolwiek zachowywały łączność z żywą Tradycją Kościoła.

Tak w pierwszej części rozdziału drugiego zamknęliśmy naszą panoramiczną analizę historii nauki o ofiarnym charakterze Eucharystii dochodząc do wieku XX i następnie drugą część tego rozdziału poświęciliśmy prezentacji procesu powrotu do pojęcia pamiętki (anamnezy) w XX-wiecznej teologii zachodniej. W naszych badaniach skupiliśmy się zwłaszcza na dziełach klasyków odnowy liturgicznej eksponujących znaczenie anamnezy w liturgii oraz dowartościowujących w niej wpływy judaistyczne: O. Casela, G. Dixona i L. Bouyera. Z drugiej strony zaprezentowaliśmy fundamentalne w procesie rewaloryzacji biblijnej kategorii pamiętki dokonania J. Jeremiasa i M. Thuriana. W wyniku poszukiwań tych teologów, czerpiących głównie ze źródeł biblijnych, patrystycznych i starożytnych liturgii dokonał się zasadniczy zwrot wobec potrydenckich koncepcji w nauce o ofercie eucharystycznej, dzięki czemu przywrócono, jako centralne elementy wyjaśniające jej związek z ofiarą Krzyża, patrystyczne rozumienie anamnezy w liturgii i biblijną kategorię pamiętki wyprowadzoną z żydowskiego rozumienia terminu *zikkaron*. Te dokonania wpisywały się w szerszy kontekst przygotowania teologicz-

nego gruntu pod przemiany Soboru Watykańskiego II i dlatego w miarę szybko nastąpiła ich recepcja, nie tylko przez współczesną teologię, ale także przez Magisterium Kościoła. To dowartościowanie kategorii pamiątki (anamnezy) we współczesnej teologii Eucharystii doprowadziło do scalenia wszystkich elementów tworzących to misterium. Jako ważne uzupełnienie, do uzyskania pełnego obrazu teologii anamnezy w jej współczesnym ujęciu, wyakcentowaliśmy jej wymiar pneumatyczny, czyli ścisły związek anamnezy z epiklezą w liturgii. Cały ten udokumentowany przez nas proces odkrywania na nowo w XX-wiecznej teologii Eucharystii znaczenia pojęcia pamiątki (anamnezy) chyba najlepiej podsumowują słowa kard. W. Kaspera obrazujące fundamentalną wagę i niepodważalną pozycję tej kategorii w dzisiejszej interpretacji relacji pomiędzy ofiarą Krzyża a ofiarą eucharystyczną: „stosunek [celebracji Eucharystii] do historii życia Chrystusa i jego ukrzyżowania można opisać wyłącznie przy pomocy biblijnej kategorii *memoriale* (*zikkaron; anamnesis; memoria*), współcześnie dokonującej się pamiątki”².

Rozdział trzeci poświęciliśmy badaniu szczegółowego zagadnienia, będącego implikacją zastosowania pojęcia pamiątki we współczesnej teologii Eucharystii, a mianowicie skupiliśmy się na wykazaniu wpływu recepcji biblijnej kategorii pamiątki oraz dowartościowania w liturgii znaczenia anamnezy przez XX-wieczną teologię zachodnią na postępy w dialogu ekumenicznym dotyczącym Eucharystii jako ofiary. Za rudymenty tej analizy przyjęliśmy tu, z jednej strony wyniki osiągnięte w rozdziale drugim, a z drugiej strony prezentację ujęcia pamiątki i anamnezy w teologii i liturgii Kościołów prawosławnych i protestanckich przedstawioną w pierwszej części rozdziału trzeciego. Zasadnicze badanie polegało tu na szczegółowej ewaluacji znaczenia zastosowania pojęcia pamiątki (anamnezy) dla osiągnięcia zbliżenia ekumenicznego wypracowanego w tekstach dokumentów dialogów teologicznych, bilateralnych i multilateralnych, odnoszących się do Eucharystii, w których uczestniczył Kościół katolicki. Podsumowując całościowo ten rozdział, stwierdzamy, że zastosowanie kategorii pamiątki (anamnezy) miało decydujący wpływ na osiągnięcie wszystkich istotnych uzgodnień w dialogu na temat ofiarniczego wymiaru Eucharystii. Uzupełniając tę konkluzję, warto jeszcze uświadomić sobie, patrząc w szerszym kontekście na prezentowane przez nas w tym rozdziale szczegółowe analizy dokumentów ekumenicznych, że dialogi ekumeniczne stały się dla teologii zachodniej wielkim „laboratorium teologicznym” i dzięki temu są dla wszystkich uczestniczących w nich Kościołów źródłem ubogacenia teologii Eucharystii. Ostatni paragraf rozdziału trzeciego poświęcony jest postulatowi pastoralnym wynikającym z osiągnięć uzgodnień ekumenicznych na temat Eucharystii.

---

² W. Kasper, *Sakrament jedności*, Kielce 2005, s. 86.

Przedstawiona tutaj synteza wyników badań ukazuje w wielkim skrócie naszą próbę realizacji postawionych w tej dysertacji celów. W trakcie pracy nad tą rozprawą okazało się, że problem badawczy jest niezwykle złożony i wiele zagadnień szczegółowych wymagałoby jeszcze głębszego dopracowania. Jednak z drugiej strony rozmiary tego opracowania, już i tak bardzo obszernego, nie pozwalały na rozwijanie wielu wątków pogłębiających precyzyjnie kwestie specjalistyczne. Wydaje się po zakończeniu tej pracy, że zwłaszcza trzy zagadnienia posiadają jeszcze znaczny potencjał perspektywicznego rozwinięcia tego tematu. Po pierwsze dużo głębszej analizy wymagałyby ogromne zasoby tekstów patrystycznych, co mogłoby pokazać jeszcze rozleglejsze możliwości ujęcia tej materii dla współczesnej teologii, a tym samym dla postępu w dialogach ekumenicznych. Po drugie ciekawym problemem byłoby wnikliwe prześledzenie procesu dowartościowania anamnezy w liturgiach protestanckich pod wpływem kontaktów ekumenicznych, ze szczególnym uwzględnieniem korelacji wyników dialogu teologicznego na temat Eucharystii z tymi zmianami w liturgii. Po trzecie warto byłoby rozciągnąć zakres analizy podjętej w trzecim rozdziale na wszystkie dialogi bilateralne, a więc nie tylko te, w których uczestniczy Kościół katolicki. Uzyskalibyśmy wtedy dużo szerszą panoramę obrazu wpływu pojęcia pamiętki (anamnezy) na postępy w ustaleniach ekumenicznych na temat ofiarnego charakteru Eucharystii. To wszystko są wyzwania na przyszłość dla wszystkich teologów zainteresowanych zgłębianiem misterium Eucharystii, szczególnie w kontekście ekumenicznym. Mam skromną nadzieję, że ta rozprawa będzie stanowiła twórczy przyczynek do dalszych badań w tym zakresie.